

Linguistic Research in the Holy Quran.
Vol. 15, No. 1, 2026
Research Paper

The Role of the Companions' Variant Readings in Interpreting the Expression “min umm” (al-Nisā': 12)

Zohreh Salehi Koupaei, Mohammadreza Sotoudehnia *,
Mohammadreza Shamschiri

PhD student in Quranic sciences and tradition, Isfahan (Khorasgan) Branch,
Islamic Azad University, Isfahan, Iran
Associate Professor, Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of
Theology and Ahl al-Bayt Studies, University of Isfahan, Iran
Associate Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology,
Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran

Abstract

Interpretive differences frequently arise in Qur'anic studies concerning the intended meaning of specific expressions within the revelation. A notable case is found in verse 12 of Sūrat al-Nisā', where, following the phrase “wa lahu akhun aw ukht” (“and he has a brother or a sister”), multiple variant readings (qirā'āt) are transmitted, including “min umm,” “min al-umm,” “min ummihi,” and “li-ummihi.” This article investigates how these variant readings contribute to clarifying the verse's meaning, particularly regarding the inheritance rights of maternal siblings. The study also examines how these readings are reflected in both Persian and English translations of the verse. Employing a descriptive-analytical methodology and comparing the semantic implications of both canonical and non-canonical readings, the research demonstrates that the syntagmatic axis formed by these readings resolves ambiguities surrounding the inheritance law for maternal kin. This semantic specification underscores that only siblings who share the same mother are entitled to one-sixth of the inheritance, while paternal or full siblings are excluded from this ruling. Furthermore, analysis of classical Persian translations, such as those by Isfarā'inī and Nasafī, along with select modern translations, reveals interpretive strategies that align with these variant readings, utilizing terms like “maternal,” “ummī,” and “akhyāfī.” Exegetes and jurists have also cited these qirā'āt as authoritative evidence, though some have considered them interpretive glosses rather than independent readings. The findings of this study offer valuable guidance to translators seeking greater precision and contextual fidelity in rendering this verse.

Keywords: Semantic Specification, Syntagmatic Relation Axis, Sūrat al-Nisā', qirā'āt min umm, Companions' variant readings.

This is an open access article under the CC- BY 4.0 License ([Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)).

<https://doi.org/10.22108/nrgs.2025.143238.2007>

مقاله پژوهشی

نقش قرائت‌های صحابه در فهم تعبیر «من أم» (نساء: ۱۲)

زهره صالحی کوپایی^۱، محمدرضا ستوده نیا^{۲*}، محمدرضا شمشیری^۳

۱- دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

zsk1350@gmail.com

۲- دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اهل البیت دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

m.sotudeh@ltr.ui.ac.ir

۳- دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

mo_shamshiri@yahoo.com

چکیده

در مراجعه به قرآن، بسیار پیش آمده است که در دانستن مراد وحی از تعبیر به‌کاربرده، اختلاف شده است. از جمله این موارد، اختلاف در قرائت آیه ۱۲ سوره نساء است که پس از عبارت «وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ» قرائت‌هایی مانند «مِنَ امٍّ»، «مِنَ الْأُمِّ»، «مِنَ امِّهِ» و «لِأُمِّهِ» نقل شده‌اند. مسئله پژوهش آن است که این قرائت‌ها چه نقشی در تبیین معنای آیه برای مخاطبان دارند. پرسش دیگر آن است که این قرائت‌ها با چه واژگانی در ترجمه‌های فارسی و انگلیسی آیه بروز و ظهور دارند. در این راستا، با به‌کارگیری روش توصیفی تحلیلی و مقایسه مدلول قرائت رایج و قرائت‌های مورد بحث، مشخص شد هم‌نشینی این قرائت‌ها در محور افقی گفتار، نقش توضیحی و برطرف کردن ابهام را از حکم ارث کلاله اُمّی ایفا می‌کند. این هم‌نشینی با تخصیص معنا تأکید می‌کند فقط برادران و خواهران از یک مادر حق دریافت یک‌ششم ارث را دارند، در حالی که برادران و خواهران آبوی یا آبوینی مشمول این حکم نمی‌شوند. نیز پس از مقایسه و تحلیل ترجمه‌ها، به دست آمد در ترجمه‌های کهن فارسی، مانند اسفرائینی و نسفی و چند ترجمه معاصر، توضیح تفسیری «مادری»، «اُمّی»، «آخیافی» هم‌سو با قرائت‌های یادشده است. مفسران و فقیهان نیز به این قرائت‌ها استشهاد کرده‌اند؛ اما عده‌ای این قرائت‌ها را صرفاً نوعی تفسیر دانسته‌اند. نتایج این پژوهش می‌تواند به مترجمان در گزینش ترجمه‌های دقیق‌تر کمک کند.

واژگان کلیدی: تخصیص معنایی، رابطه هم‌نشینی، سوره نساء. قرائت من أم، قرائت صحابه.

۱- بیان مسئله

(۱۳۷۱ش، ص ۷۹)

در این آیه، پس از عبارت «وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ»، قرائت «مِنَ امٍّ»، «مِنَ الْأُمِّ»، «مِنَ امِّهِ» و «لِأُمِّهِ» از برخی از صحابیان نقل شده است. این پژوهش این قرائت‌ها و اثر آن‌ها بر فهم مخاطب را تحلیل می‌کند.

مسئله اصلی پژوهش آن است که قرائت «مِنَ امٍّ» در

«وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا الشُّدُسُ» (النساء: ۱۲)

«و اگر مردی یا زنی بمیرد و پدر و مادر و فرزندی نداشته باشد و او را برادر یا خواهری (مادری) باشد برای هر یک از آن دو شش یک میراث باشد» (مجتبوی،

روشن‌سازی و برطرف کردن ابهام از حکم میراث کلاله برای مخاطبان چه نقشی دارد. این پژوهش این موضوع را تحلیل می‌کند که چگونه هم‌نشینی^۱ این واژه در زنجیره گفتار می‌تواند به تخصیص معنا و محدود کردن دامنه حکم ارث کلاله به برادر و خواهر تنی از یک مادر کمک و از گسترش این حکم به برادران و خواهران آجوی یا آبوی جلودگیری کند. همچنین، این پژوهش واژگان استفاده‌شده در ترجمه‌های فارسی و انگلیسی این آیه را بررسی می‌کند تا نحوه ظهور این قرائت در ترجمه‌ها را تحلیل کند. آیه ۱۲ سوره نساء موضوع میراث کلاله اُمّی را مطرح می‌کند. تفسیر این آیه نیازمند بررسی قرائت‌های مختلف آن است. قرائت‌های «مِنَ امٍّ»، «مِنَ الْأُمِّ»، «مِنَ امّه» و «لِأُمّه» نقش کلیدی در تبیین و برطرف کردن ابهام از حکم میراث برای مخاطبان دارند. گفتنی است، مباحث فقهی میراث کلاله در مقاله‌های دیگر که در پیشینه به آن‌ها اشاره شده است، مطرح و مطالعه شده‌اند و این مقاله درصدد تکرار آن مباحث نیست. هدف این پژوهش تمرکز بر قرائت‌های یادشده به عنوان هم‌نشین و بررسی اثر آن بر معنای مستفاد از آیه است. داده‌ها و نتایج این پژوهش می‌تواند مترجمان را در گزینش ترجمه دقیق‌تر آیه یاری کند.

۲- روش پژوهش

در این پژوهش، از روش توصیفی تحلیلی و مقایسه‌ای برای بررسی محتوا و مدلول قرائت‌ها استفاده شده است. داده‌های جمع‌آوری‌شده از منابع دانش قرائات و کتب احتجاج قرائات، ترجمه‌های فارسی و انگلیسی قرآن و تفاسیر فریقین به ویژه تفاسیر ادبی، مبنای تحلیل‌های صورت‌گرفته است. سپس، شباهت‌های موجود در ترجمه‌ها و تفاسیر مختلف مقایسه شدند. نظرات مفسران و روایات منقول در منابع روایی و تفسیری مطرح شده‌اند و در نهایت هم‌نشینی واژگان و تأثیر آن‌ها بر فهم

حکم میراث کلاله تحلیل شده است.

با استفاده از رابطه توالی کلمات در متون ادبی و چینش آن‌ها، می‌توان سوژه را آشکار و دلالت‌های معنایی دال و مدلول را بررسی کرد (پالمر، ۱۳۷۴، ص ۱۷۰؛ باقری، ۱۳۸۴، ص ۲۰۰). مطالعه روابط هم‌نشینی^۲ امکان استخراج معانی مختلف و درک بهتر متن را فراهم می‌کند و بر وضوح معنا می‌افزاید (باقری، ۱۳۸۴، ص ۲۰۱؛ صفوی، ۱۳۸۷، ص ۲۸۲؛ شعیری، ۱۳۹۱، ص ۱۰۹).

از مواردی که روابط هم‌نشینی در آن تأثیرگذار است، «تخصیص معنا»^۳ است. تخصیص معنایی به فرایندی اشاره دارد که در آن دامنه معنایی لفظ محدود می‌شود، از حالت عام به خاص تغییر می‌کند و مفهوم کلی به مفهومی جزئی‌تر تبدیل می‌شود (مختار عمر، ۱۳۸۶، ص ۹۶؛ صفوی، ۱۳۹۴، ص ۲۴۷).

در خاتمه، نتایج حاصل از این تحلیل‌ها جمع‌بندی شده است تا به درک بهتر آیه کمک کند و زمینه‌ای را برای پژوهش‌های آتی فراهم آورد.

۳- پیشینه پژوهش

در باره آیه ۱۲ سوره نساء ۳ مقاله یافت شد:

۱- الغفوری، خالد. «تبیین واژه مضارّ (در باب ارث) در آیه ۱۲ سوره نساء» نوشته الغفوری (۱۳۹۳ش). در این مقاله، نویسنده درصدد بیان اختلاف فقها در مدلول مضار است و متعرض مباحث قرائات صحابه و روابط هم‌نشینی در واژه «الأم» نشده است.

۲- «کارکرد قرائت عبدالله ابن مسعود در تبیین آیات الاحکام» نوشته نجفی (۱۳۹۵ش). این مقاله نحوه تعامل اهل تفسیر با هفت نمونه از وجوه قرائت عبدالله ابن مسعود در ذیل آیات الاحکام را بررسی می‌کند و نشان می‌دهد اهل تفسیر درباره روایی یا ناروایی احتجاج بدان وجوه مخالف رسم الخط مصحف عثمانی، دیدگاهی

² Syntagmatic relation

³ Semantic reduction

¹ Syntagmatic

عرب قبل از اسلام، توزیع میراث، نابرابر و ظالمانه بود و معمولاً زنان و کودکان از دریافت سهم محروم می‌شدند. اسلام نظام میراث را متحول کرد و با رویکردی عادلانه، سهمی مشخص برای وراثت تعیین کرد. نوآوری اسلام در میراث، تضمین حقوق همه افراد خانواده شامل زن و مرد، پیر و جوان بود (صادقی تهرانی، ۱۳۹۳ش، ج ۲۹، ص ۱۲۹؛ البلاغی النجفی، بی‌تا، ج ۲، ج ۲۹؛ السبزواری، ۱۳۱۳ق، ج ۷، صص ۳۱۰-۳۱۲).

یکی از مواردی که قرآن با دقت بیان کرده، میراث کلاله است. در آغاز اسلام، این پرسش وجود داشت که اگر کلاله بمیرد، چه کسی وارث او است؛ از این رو، قرآن کریم حکم ارث او را بیان کرده است.

کلاله در اصطلاح فقهی به برادران و خواهران متوفایی اطلاق می‌شود که نه فرزند دارد و نه والدین. (المفید، ۱۴۱۰ق، ص ۶۸۹؛ الطوسی، بی‌تالف، ج ۳، ص ۱۳۵؛ ابن القطن، ۱۴۲۴ق، ج ۲، ص ۹۵).

حکم میراث کلاله در آیات ۱۲ و ۱۷۶ سوره نساء بیان و به نحوه تقسیم ارث بین آنها اشاره شده است. مراد از کلاله در این دو آیه متفاوت است. آیه ۱۲ درباره حکم میراث خواهر و برادر مادری و آیه ۱۷۶ درباره خواهر و برادر آئینی یا خواهر و برادر پدری است (الطوسی، بی‌تالف، ج ۳، ص ۱۳۵؛ المقدس الاردبیلی، بی‌تا، ج ۱، ص ۶۵۳).

اگر فردی کلاله باشد و برادر یا خواهر مادری داشته باشد، سهم هر یک از برادران یا خواهران مادری یک‌ششم است. اگر تعداد آنها بیشتر باشد، در یک‌سوم ارث شریک خواهند بود. فقیهان این مسئله فقهی را بلاخلاف دانسته‌اند و ادعای اجماع و عدم خلاف میان شیعه و سنی گزارش شده است (الطوسی، بی‌تالف، ج ۳، ص ۱۳۴؛ المقدس الاردبیلی، بی‌تا، ج ۱، ص ۶۵۴؛ ابن حزم، بی‌تا، ج ۸، ص ۲۸۴؛ ابن الجزری، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۸؛ نجفی، ۱۴۲۱ق، ج ۳۹، ص ۱۴۸).

مشابه و یکسان نداشته‌اند. در خلال این مقاله، گزارشی مختصر نیز درباره قرائات آیه ۱۲ نساء ارائه شده است؛ اما به خاطر رویکرد متفاوت مقاله، اختلاف ترجمه‌ها و نیز رابطه هم‌نشینی قرائات تحلیل نشده است.

۳- «واکاوی مفهوم کلاله در آیات و روایات» نوشته نوری (۱۳۹۵ش). این مقاله صرفاً مفهوم کلاله در آیات و روایات را واکاوی و احکام فقهی میراث کلاله را بیان می‌کند. نویسنده با ارائه شواهد روایی، لغوی و فقهی، سعی در بیان اختلاف در مفهوم کلاله میان صحابه دارد. این مقاله قرائات و روابط هم‌نشینی در آیه را مطالعه نکرده است.

با نگاهی به پیشینه پژوهش، می‌توان گفت در پژوهش‌های پیشین، عنایتی به بررسی تأثیر روابط هم‌نشینی بر تفسیر آیه نیست. خلأ موجود ضرورت انجام پژوهش حاضر را بیشتر آشکار می‌کند.

۴- مفاهیم

۴-۱- مفهوم واژه کلاله

کلاله: در لغت به معنای إطفاه و إحاطه است و نیز به چیزی اطلاق می‌شود که در اطراف دیگری قرار دارد و او را احاطه کرده است. همچنین، به معنای عضوی از اعضا نیز آمده است. در نظام قبیله‌ای به کسی که وابستگی او به بستگانش از میان رفته و طفیلی دیگران است کلاله گویند. چنین کسی کُلّ به شمار می‌آید. نیز به کسی که بی‌فرزند است، کلاله گویند (الفراهیدی، بی‌تا، ج ۵، ص ۲۷۹؛ ابن فارس، ۱۹۷۹ م، ج ۵، ص ۱۲۲؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۱، ص ۵۹۳؛ ابوحیان الاندلسی، ۱۴۲۰ق، ج ۳، ص ۵۴۵).

۴-۲- میراث کلاله

میراث از قدیمی‌ترین پدیده‌های اجتماعی است که با ظهور مالکیت خصوصی پیوند خورده است. در جوامع اولیه، میراث، ساده و مبتنی بر خویشاوندی بود و افراد ضعیف مانند زنان و کودکان از آن محروم می‌شدند. در

۳-۴- هم‌نشینی در قرائات

در قرائات قرآنی، اختیار واژه‌ها و ترتیب آن‌ها می‌تواند بر درک معنای آیات اثر داشته باشد. برای مثال، تغییر در ترتیب واژه‌ها ممکن است سبب تفاوت‌های معنایی شود که در تفسیر متن اهمیت دارد؛ زیرا چینش واژه‌ها می‌تواند احساسات و معانی متنوعی را ایجاد کند. در این پژوهش، هم‌نشینی‌هایی مطالعه و تحلیل می‌شوند که در قرائت مشهور و در خط مصحف وجود ندارند؛ اما در قرائات منقول از صحابیانی مانند ابن مسعود و ابی‌بن کعب و دیگران نقل و گزارش شده‌اند. قرائت‌هایی که در محور هم‌نشینی زاید بر متن مصحف هستند معمولاً از قرائت‌های شاذ محسوب می‌شوند. در مصطلح علم قرائت، این قرائت‌ها به دلیل مخالفت با رسم مصحف به عنوان قرائت شاذ شناخته شده‌اند (ابن الجزری، بی‌تا، ج ۱، ص ۹؛ مختار عمر، ۱۹۹۱م، ج ۱، ص ۱۱۱). این قرائت‌ها به‌وفور مورد استشهاد مفسران قرار گرفته‌اند. مفسرانی همچون طبری، طوسی، طبرسی، ابوالفتوح، زمخشری، فخر رازی، قُربطی و ابوحنیفان در تبیین و تفسیر آیات توجه زیادی به قرائات داشته‌اند. در این میان، سهمی جالب توجه از استشادات به قرائت صحابیان است. این قرائات بیشتر از صحابه‌ای همچون ابن مسعود و ابی‌بن کعب نقل شده‌اند.

۵- قرائت‌ها

قرائت رایج: ﴿وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ﴾ (النساء: ۱۲). همه قاریان بر این قرائت اتفاق دارند. (الطبری، بی‌تا، ج ۶، ص ۴۸۶؛ ابوحنیفان الاندلسی، ۱۴۲۰ق، ج ۲، ص ۱۹۸).
قرائت‌های دیگر: ﴿وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ مِنْ أُمٍّ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ﴾ (الطبری، بی‌تا، ج ۶، ص ۴۸۶؛ قاسم بن سلّام، ۱۹۹۵م، صص ۲۹۷ و ۳۲۵؛ ابن ابی‌شیبّه، ۱۴۰۹ق، ج ۶، ص ۲۹۸).
«من أُمٍّ» قرائت زبیر بن العوام، «من الأم» قرائت ابی

ابن کعب، «لأُمِّه و من أُمِّه» قرائت سعد ابی‌وقاص، ابن عباس. (الدانی، ۲۰۱۵م، ص ۳۶؛ ابن الجزری، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۸؛ ابوحنیفان الاندلسی، ۱۴۲۰ق، ج ۲، ص ۱۹۸؛ القرطبی، ۱۹۶۴م، ج ۵، ص ۷۸).

هم‌نشینی‌ها: در قرائت‌های آیه ۱۲ نساء، هم‌نشینی‌هایی مانند «من أُمٍّ»، «من أُمِّه»، «لأُمِّه» و «من الأم» در محور هم‌نشینی به چشم می‌خورند که در خط مصحف نیستند؛ اما در قرائت منسوب به صحابیان در کتب قرائات، روایات و تفاسیر نقل شده‌اند.

۶- ترجمه‌های قرآن و قرائت‌ها

اختلاف قرائت در آیه مربوط به کلاله در ترجمه‌های آن نیز مشاهده می‌شود. مترجمان قرآن به دو گونه این آیه را ترجمه کرده‌اند:

۱-۶- ترجمه‌های فارسی

۱-۶-۱- ترجمه بر اساس قرائت رایج «وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ»
بیشتر ترجمه‌های فارسی موجود از قرآن بر اساس قرائت رایج انجام شده‌اند و در این ترجمه‌ها، قید «مادر» در محور هم‌نشینی بیان نشده است. اگرچه این ترجمه‌ها مطابق متن قرائت رایج هستند، این نوع ترجمه ممکن است ابهاماتی را در فهم دقیق آیه در پی داشته باشد؛ زیرا به‌وضوح مشخص نیست آیا برادر و خواهری که به مقدار یک‌ششم ارث می‌برند، باید از یک مادر باشند یا خیر.

نمونه ترجمه‌های فارسی بر اساس قرائت رایج بدون بیان واژه «مادر» در محور هم‌نشینی
بیشتر ترجمه‌های فارسی موجود از قرآن مطابق رسم مصحف و قرائت رایج انجام شده‌اند، مانند:

- ترجمه الطبری (علمای ماوراء النهر، ۱۳۵۶ش، ج ۱، ص ۲۹۰): «و او راست برادری یا خواهری».

- ترجمه ابوبکر عتیق نیشابوری (سورآبادی، ۱۳۶۵ش، ص ۱۲۷): «و او را برادر بود یا خواهر»

به عنوان توضیح در آن‌ها بیان شده است:

- ترجمه مجتبوی (۱۳۷۱ش، ص ۷۹): «و او را برادر یا خواهری (مادری) باشد».

- ترجمه الهی‌قمشه‌ای (۱۳۸۰ش، ص ۷۹): «و یک برادر و یا خواهر (أُمّی) داشته باشد».

مترجمانی مانند رضایی اصفهانی و همکاران (۱۳۸۳ش، ص ۷۹)، سراج و همکاران (بی‌تا، ص ۸۰) و رسولی محلاتی (۱۳۸۸ش، ص ۱۵۵) نیز توضیح (مادری) را در ترجمه آورده‌اند.

- ترجمه صادقی تهرانی برگرفته از تفسیر الفرقان (۱۳۸۸ش، ج ۱، ص ۵): «و برای او برادر یا خواهری باشد، برای هریک از آن دو که آبوینی نیستند». در این ترجمه، به جای قید «مادری» از قید «که ابوینی نیستند» برای توضیح بیشتر استفاده شده است.

- ترجمه دهلوی (۱۳۸۵ش، ص ۱۶۷): «و او را برادری هست یا خواهری یعنی اخیافی».

«اخیافی [أَخ] (صفت نسبی) برادرانی که پدر هر یکی جدا و مادر واحد باشد. اولاد آخیاف، بنو آخیاف؛ برادران که از یک مادر و از دو پدر باشند». (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۳۷۹؛ دهخدا و همکاران، ۱۳۷۳ش، ا. خ.).

۲-۶- توضیحات تفسیری در ترجمه انگلیسی آیه

در ترجمه‌های انگلیسی قرآن، به ویژه در ترجمه‌های معتبر، تأثیر قرائت‌ها بر متن آیه و توضیح مربوط به آن مشاهده می‌شود.

برای مثال، در ترجمه پیکتال، عبارت توضیحی «only on the mother's side» در محور هم‌نشینی قرار گرفته است که سازگار با هم‌نشین «من أم» است و به صراحت بیان می‌کند ارث یک‌ششم فقط برای برادر و خواهر مادری است.

- صفی علی‌شاه (۱۳۷۸، ص ۱۳۵): «و مر او را باشد برادری یا خواهری».

- ابوالفتوح رازی (۱۳۷۱ش، ج ۵، ص ۲۶۱): «و او را برادری بود یا خواهری».

در ترجمه‌های معاصر نیز عموماً بر اساس قرائت مشهور و بدون در نظر گرفتن قرائت «من أم» ترجمه شده است. به دلیل کثرت ترجمه‌ها و از باب نمونه فقط به بیان دو مورد بسنده می‌شود:

- ترجمه فولادوند (۱۳۷۳ش، ص ۷۹): «برای او برادر یا خواهری باشد».

- ترجمه آیتی (۱۴۰۱ش، ص ۷۹): «اگر او را برادر یا خواهری باشد».

۶-۱-۲- ترجمه منطبق با قرائت «من أمّه»، «لأمّه» و «من أم» و «من الأم»

ترجمه‌هایی که در آن‌ها واژه «مادر» یا «امی» در محور هم‌نشینی به عنوان توضیح افزوده شده و سازگار با قرائت‌های یادشده در این آیه است.

برخی از مترجمان با توجه به تفسیر و حکم فقهی آیه با افزودن واژه «مادری یا أمّی» به ترجمه، سعی کرده‌اند تا ابهام را برطرف کنند. این نوع ترجمه بیان می‌کند ارث یک‌ششم فقط برای برادر و خواهر (از یک مادر) است؛ در غیر این صورت، مشمول این حکم نمی‌شوند. این هم‌نشین در فهم بهتر آیه و تبیین حقوق وراثتی افراد اثر دارد.

نمونه‌هایی از ترجمه‌های کهن و معاصر:

- ترجمه اسفراینی (تاج التراجم) (۱۳۷۵ش، ج ۲، ص ۴۶۶): «و وی را برادری یا خواهری بود از مادر».

- ترجمه تفسیر نسفی (۱۳۷۶ش، ج ۱، ص ۱۵۳): «و مر او را برادری مادری یا خواهری مادری بود».

از مترجمان معاصر نیز چند ترجمه یافت شد که قید هم‌نشین «مادری»، «أمّی»، «که آبوینی نیستند» و «اخیافی»

نمونه ترجمه

در ترجمه محمد مرامادوک پیکتال، آیه ۱۲ سوره نساء به این صورت آمده است:

"... If a man or a woman have a distant heir (having left neither parent nor child), and he (or she) have a brother or a sister (**only on the mother's side**), then to each of them twain (*the brother and the sister*) the sixth ..." (Pickthall, 2023).

این ترجمه به روشنی نشان می‌دهد فقط برادر و خواهر مادری از این ارث بهره‌مند می‌شوند، که ابهام موجود در آیه را برطرف می‌کند.

عدم بیان قید (مادر) در ترجمه عبدالله یوسف‌علی

"... If the man or woman whose inheritance is in question, has left neither ascendants nor descendants, but has left a brother or a sister, each one of the two gets a sixth ..." (Yusuf Ali, 2017).

عبارت «only on the mother's side» که به صورت توضیحی در ترجمه پیکتال وجود دارد، در بیشتر ترجمه‌های انگلیسی به چشم نمی‌خورد، مانند: ترجمه عبدالله یوسف‌علی، میر احمدعلی، سید علی‌قلی قرایی، بهروز فروتن، طاهره صفارزاده، محمدعلی حبیب شاکر، محمد سرور، آرتور جان آربری و تامس بالتین ایرینگ. آنان درصدد ترجمه بر اساس متن قرائت مشهور بوده و هیچ توضیح تفسیری را به آیه نیفزوده‌اند. این امر گرچه ممکن است موجب ابهام در فهم دقیق آیه شود و مشخص نکند که آیا برادر و خواهر میراث‌بر، باید از یک مادر (تنی) باشند یا اینکه ناتنی را نیز شامل می‌شود، التزام مترجمان به متن مصحف و قرائت مشهور را می‌رساند.

۷- استناد به قرائت «من أم» در روایات

در اینجا برخی از روایات که ناظر به واژه «أم» و مشابه آن هستند و مفسران از آن‌ها به عنوان شاهد استفاده کرده‌اند، گزارش می‌شوند:

۷-۱- گزارش استفاده مفسران از اقوال قاریان

درباره قرائت‌های صحابه در این آیه، گزارش‌هایی از مفسران نقل شده‌اند که در اینجا به اختصار گزارش می‌شوند:

۸۷۷۲ - «... عن سعد أنه كان يقرأ: ... وله أخ أو أخت قال سعد: لأُمّه». (الطبري، بی‌تا، ج ۸، ص ۶۲) و «لأم» بدون هاء ضمیر «... قال سعد: لأُمّه». (الدارمی، ۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۱۹۴۵).

۸۷۷۳ - «... قرأت علی سعد: ... وله أخ أو أخت قال سعد: لأُمّه». (الدارمی، ۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۱۹۴۵).

۸۷۷۵ - «... سمعت سعد بن أبي وقاص قراً: ... وله أخ أو أخت من أمّه». (الدارمی، ۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۱۹۴۵؛ البیهقی، ۱۴۲۲ق، ج ۵، ص ۲۳۷۵) و «... من أم» بدون هاء ضمیر (ابن ابی الشیبہ، ۱۴۰۹ق، ج ۶، ص ۲۹۸).

این روایات حاکی از آن هستند که هم‌نشین مشتمل بر واژه «أم» توسط صحابی قرائت شده است؛ از این رو، در قرائت‌های صحابه قرار گرفته است؛ اما به دلیل مخالفت با رسم مصحف و عدم شهرت و شذوذ آن، در زمره قرائت‌های مشهور نیامده و تلقی به قبول نشده است.

۷-۲- گزارش روایاتی که مؤید آن هستند که

هم‌نشین‌ها توضیحات تفسیری هستند نه قرائت

در منابع روایی فریقین، روایاتی وجود دارند که در آن‌ها هم‌نشین‌های مورد بحث به عنوان توضیحات تفسیری مطرح شده‌اند نه به عنوان قرائت‌های مستقل. در اینجا، پس از حذف روایات مشابه و تکراری موجود در منابع روایی و تفسیری، چند روایت شناسایی شدند.

یافته‌ها حاکی از آن است که از نوع بیان عبارت‌هایی مانند: «إِنَّمَا عَنَّا بِذَلِكَ الْإِخْوَهُ وَالْأَخَوَاتِ مِنَ الْأُمِّ خَاصَّةً» (الکلبینی، ۱۳۸۷ش، ج ۱۳، ص ۵۸۰؛ الحر العاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۷، صص ۴۹۷ و ۴۸۱؛ القمی المشهدی، ۱۴۲۳ق، ج ۳،

کرده‌اند که برخی مردم از صحابه شنیده‌اند و تصور کرده‌اند که قرائت منقول است (نجفی، ۱۳۹۵ش، ص ۱۵۲؛ رشیدرضا، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۳۴۶).

۹- تحلیل رابطه هم‌نشینی

هم‌نشینی‌ها نقشی مهم در تبیین مفهوم و حکم ارث کلاله برای مخاطب ایفا می‌کنند که عبارت‌اند از:

– برطرف کردن ابهام: پرسشی که در اینجا پیش می‌آید آن است که برادر و خواهری که به مقدار یک‌ششم از کلاله ارث می‌برند آیا باید از یک مادر باشند یا از دو مادر؟ متن آیه بر اساس قرائت رایج در این مورد ساکت است و به پرسش پاسخ نمی‌دهد و برای فهم آن باید به منابع روایی و فقهی مراجعه کرد.

قید «من أم» نشان می‌دهد برادر و خواهری که به مقدار یک‌ششم از ارث بهره‌مند می‌شوند، باید از یک مادر باشند (از دو مادر نباشند) (الطبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۳، ص ۲۹؛ المقدس الاردبیلی، بی‌تا، ج ۱، ص ۶۵۴). این امر حقوق وراثتی را دقیق‌تر و با بیان جزئیات مشخص می‌کند.

– تأکید بر عدالت در حقوق وارثان: مجاورت «من ام» با عبارت «وله اخ او اخت» همچنین تأکید می‌کند تقسیم ارث باید بر اساس روابط خویشاوندی مادری مشخص انجام شود و عدالت در تقسیم ارث را تقویت می‌کند. با توجه به اینکه قید «من ام» به روابط خونی (مادری) اشاره دارد، احکام فقهی نیز به‌گونه‌ای تنظیم شده‌اند که حقوق تمامی وارثان رعایت شود (الشعراوی، ۱۹۹۱م، ج ۴، ص ۲۰۳۰؛ مدرسی، ۱۴۱۹ق، ج ۲، ص ۳۵). آیه مورد بحث از مواردی است که سهمی را که مذکر (برادر) و مونث (خواهر) از میت به ارث می‌برند، با هم برابر دانسته است و تفاوتی بین سهم زن و مرد قائل نشده است (مالک، ۱۴۰۶ق، ج ۲، ص ۵۰۷؛ الطبری، بی‌تا، ج ۸، ص ۶۲؛

ص ۲۵۲)، با تمرکز بر قید «من الأم خاصه» در روایت اول و عبارت «فهؤلاء الإخوة من الأم» (السیوطی، بی‌تا، ج ۲، ص ۴۴۹) در روایت دوم و عبارت «فَهَذِهِ كَلَالَةُ الْأُمِّ وَهِيَ الْإِخْوَةُ وَالْأَخَوَاتُ مِنَ الْأُمِّ» (العیاشی، ۱۳۸۰ق، ج ۱، ص ۲۲۷؛ الحر العاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۶، ص ۱۷۵) در روایت سوم، به دست آمد روایت‌ها درصدد توضیح این هستند که در آیه ۱۲ سورة نساء، کلاله مادری مراد است نه کلاله پدری یا کلاله پدری – مادری. نحوه بیان قید در این روایات نشان می‌دهد در محور هم‌نشینی، واژه «ام» به عنوان قید توضیحی عمل کرده است. این امر نشان از آن دارد که امام یا راوی قصد قرائت آیه را نداشته، بلکه در پی تفسیر و روشن‌سازی مفهوم آیه بوده است.

۸- استناد به قرائت «من أم» در حکم میراث کلاله

فقیهان در برخی از مسائل فقهی به قرائات استشهد کرده‌اند. در منابع فقهی فریقین آمده است در سهم میراث کلاله، به قرائت «و له أخ أو أخت من أم» منقول از ابن مسعود، استناد شده است (المفید، ۱۴۱۰ق، ص ۶۸۹؛ الطوسی، بی‌تاب، ج ۴، ص ۸۶؛ الشوکانی، ۱۴۳۰ق، ج ۷، ص ۱۷۷) به عقیده شوکانی، اجماع درباره این مسئله محقق شده است و مستندی جز قرائت یادشده وجود ندارد (الشوکانی، ۱۴۳۰ق، ج ۷، ص ۱۷۷). در اینجا، قرائت شاذ همانند خبر واحد محسوب می‌شود (نجفی، ۱۳۹۵ش، ص ۱۵۲؛ الصاوی، بی‌تا، ج ۴، ص ۶۲۴).

مفسران نیز وحدت‌نظر دارند که منظور از برادر و خواهر در آیه ۱۲، برادر و خواهر مادری است و قرائت «و له أخ أو أخت من الأم» نیز دال بر آن است که مراد آیه اولاد مادر است (الطوسی، بی‌تالف، ج ۳، ص ۱۳۴؛ الفخر الرازی، ۱۴۲۰ق، ج ۹، ص ۲۲۳؛ الزمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۴۸۶؛ ابوحیان الاندلسی، ۱۴۲۰ق، ج ۳، ص ۱۹۸).

عده‌ای از مفسران قرائت «من ام» را حمل بر تفسیری

الجصاص، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۱۱۳).

۱۰- تخصیص معنایی (جزئی و دقیق‌تر شدن معنا)

هم‌نشینی واژه «ام» معنای آیه را از جهت دلالت دال بر مدلول کاهش می‌دهد و سهم یک‌ششم وراثت کلالة را فقط به برادر و خواهر مادری اختصاص می‌دهد. نیز نشان‌دهنده تأکید بر روابط خویشاوندی مادری است که عدالت را در فرایند تقسیم ارث کلالة مادری مدنظر قرار می‌دهد (البلاغی النجفی، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۹؛ السبزواری، ۱۳۱۳ق، ج ۷، ص ۳۱۰). برخی از مترجمان با افزودن واژه‌هایی مانند «مادری» یا «امی» به ترجمه‌ها، سعی کرده‌اند تا دگرگونی معنایی را مدیریت کنند. این اقدام موجب روشن‌تر شدن مفهوم آیه و تبیین دقیق‌تر حقوق وراثتی افراد در ذهن مخاطب می‌شود. برای مثال، عبارت توضیحی «only on the mother's side» در ترجمه پیکتال، ابهام را به ویژه برای مخاطب انگلیسی‌زبان برطرف کرده است.

جدول ۱- تحلیل رابطه معنایی

هم‌نشینی «أخْ أَوْ أُخْتُ» با «مِنْ أُمِّ» رابطه معنایی خاص ایجاد می‌کند:	
«مِنْ»	نشان‌دهنده منشأ یا اصل است.
«أُمِّ»	(مادر) به رابطه خونی اشاره دارد. این ترکیب، نوع خاصی از رابطه خویشاوندی را مشخص می‌کند که در تقسیم ارث اهمیت دارد.
تأثیر هم‌نشینی بر سایر اجزای آیه	نه فقط دایره معنای «أخْ أَوْ أُخْتُ» را کاهش می‌دهد، بلکه بر تفسیر سایر اجزای آیه نیز تأثیر می‌گذارد.
تأثیر بر مفهوم «کلالة»	مفهوم کلالة به طور خاص به وراثت از طریق مادر محدود می‌شود نه پدر.
تأثیر بر سهم «السُّدُسُ» (یک‌ششم)	مشخص می‌کند سهم یک‌ششم مختص به برادر یا خواهر مادری است نه. غیر آن.

جدول ۲- محور هم‌نشینی «مِنْ أُمِّ» در آیه ۱۲ نساء

قرائت	محور هم‌نشینی	اثر وجود یا عدم وجود هم‌نشینی در معنا
قرائت مشهور	وله أخ أو أخت (بدون هم‌نشینی) ←	در محور افقی زنجیره گفتار، شنونده در حال انتظار برای کامل شدن معنات. (به خاطر وجود اجمال، ابهام و گستردگی معنایی به دلیل احتمال شمول حکم میراث یک‌ششم بر کلالة امی، ابوینی، ابوی).
قرائت شاذ	وله أخ أو أخت + مِنْ أُمِّ (با هم‌نشینی) ←	تخصیص معنا: شنونده از مرحله انتظار به مرحله اقناع می‌رسد (برطرف شدن اجمال و ابهام و تخصیص معنا به دلیل اختصاص حکم میراث یک‌ششم بر کلالة امی).

نتیجه‌گیری

- ترجمه‌های فارسی و انگلیسی کهن و معاصر

بررسی شدند و مشخص شد در ترجمه‌های کهن فارسی، اسفرائینی و نسفی از توضیح تفسیری «مادر» و دهلوی از واژه «أخیافی» استفاده کرده‌اند. در ترجمه‌های معاصر، مجتبوی، الهی‌قمشه‌ای، رضایی اصفهانی، سراج، رسولی محلاتی، توضیح تفسیری «مادر» یا «امی»، متناسب با قرائت منقول از صحابه یا روایات موجود در منابع روایی فریقین است. در ترجمه تفسیر الفرقان صادقی تهرانی نیز، عبارت توضیحی «که ابوینی نیستند» به کار رفته است که با مفهوم مستفاد از این قرائت‌ها سازگار است. در

- قرائت‌های آیه ۱۲ سوره نساء با هم‌نشینی شدن واژگانی همچون «مِنْ الْأُمِّ»، «مِنْ أُمِّ»، «مِنْ أُمِّه» یا «لِأُمِّه» در محور افقی و خطی گفتار، کارکرد توضیحی و برطرف کردن ابهام را از حکم میراث کلالة امی دارد.

- در محور هم‌نشینی، شنونده از مرحله انتظار تکامل معنا به مرحله اقناع منتقل می‌شود. این هم‌نشینی موجب تخصیص معنا و اختصاص حکم یک‌ششم میراث کلالة به برادر و خواهری است که از یک مادر باشند و از تعمیم حکم به برادر و خواهر ابوی یا ابوینی ممانعت می‌کند.

ترجمه‌های انگلیسی نیز عموماً بر اساس قرائت مشهور هیچ قید توضیحی یافت نشد، مگر در ترجمه پیکتال که توضیح تفسیری «only on the mother's side» به چشم می‌خورد که مطابق قرائت یادشده است.

- روایات منقول در منابع روایی و تفسیری در دو دسته ناظر به برطرف شدن ابهام از معنا هستند: دسته اول روایاتی هستند که با استعمال واژگانی مانند «قَرَأَ» و «قَرَأَهُ» تصریح به قرائت صحابیان دارند. دسته دوم روایاتی هستند که در آن‌ها، هم‌نشین‌ها به عنوان تفسیر و توضیح بیشتر و برطرف کردن ابهام از حکم آیه به کار رفته و به عنوان قرائت محسوب نشده‌اند.

- برخی از مفسران مانند قرطبی و رشیدرضا تصریح کرده‌اند که قرائت منسوب به صحابه، در حقیقت توضیحات و بیانات تفسیری آنان بوده است و راویان به اشتباه آن‌ها را قرائت پنداشته‌اند.

منابع

قرآن کریم

آیتی، عبدالمحمد (۱۴۰۱ش). ترجمه قرآن مجید. تهران: سروش.

ابن ابی الشیبه، عبدالله (۱۴۰۹ق). المصنف فی الأحادیث والآثار (کمال یوسف حوت؛ مقدمه‌نویس). ریاض: مکتبه الرشد.

ابن الجزری. محمد (بی تا). النشر فی القراءات العشر. بیروت: دارالکتب العلمیه.

ابن حزم، علی (بی تا). المحکمی بالآثار. بیروت: دارالفکر.

ابن فارس، احمد (۱۹۷۹م). معجم مقاییس اللغة (به تحقیق عبدالسلام محمد هرون). بیروت: دارالفکر.

ابن القطان، علی (۱۴۲۴ق). الإقناع فی مسائل الإجماع (به تحقیق حسن فوزی سعیدی). بی جا.

ابن منظور الافریقی، محمد (۱۴۱۴ق). لسان العرب. بیروت: دار صادر.

ابوحیان الاندلسی، محمد (۱۴۲۰ق). البحر المحیط فی التفسیر. بیروت: دارالفکر.

ابوالفتوح رازی، حسین بن علی (۱۳۷۱ش). روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن (به تحقیق محمد مهدی ناصح و محمدجعفر یاحقی). مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

اسفراینی، ابوالمظفر شاهفور (۱۳۷۵ش). تاج التراجم فی تفسیر القرآن للأعاجم (به تصحیح نجیب مایل هروی و علی اکبر الهی خراسانی). تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

الهی قمشه‌ای، مهدی (۱۳۸۰ش). القرآن الکریم (ترجمه الهی قمشه‌ای). قم: فاطمه الزهراء.

باقری، مهری (۱۳۸۴ش). مقدمات زبان‌شناسی. تهران: نشر قطره.

البلاغی النجفی، محمدجواد (بی تا). آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن. قم: وجدانی.

البیهقی، ابوبکر احمد (۱۴۲۲ق). معرفه السنن و الآثار (به تحقیق عبدالمعطی امین قلجی). دمشق: دار قتیبه.

پالمر، فرانک آر. (۱۳۷۴ش). نگاهی تازه به معنی‌شناسی (کوروش صفوی، مترجم). تهران: کتاب ماد.

الجصاص، احمد بن علی (۱۴۱۵ق). احکام القرآن. بیروت: دار الکتب العلمیه.

الحر العاملی، محمد (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

الدارمی، عبدالله (۱۴۱۲ق). سنن الدارمی (به تحقیق حسین الدارانی). المملکه العربیه السعودیه: دار المغنی للنشر و التوزیع.

الدانی، ابو عمرو عثمان بن سعید (۲۰۱۵م). التیسیر فی القراءات السبع (به تصحیح خلف حمود سالم الشغدلی). ریاض: دار الاندلس.

دهخدا، علی اکبر، شهیدی، جعفر، و معین، محمد (۱۳۷۳ش). لغتنامه دهخدا. تهران: روزنه.

دهلوی، شاه ولی الله (۱۳۸۵ش). فتح الرحمن ترجمه

- قرآن (به اهتمام مسعود انصاری). تهران. بی‌نا.
- رسولی محلاتی، هاشم (۱۳۸۸ش). *القرآن الکریم* (ترجمه رسولی محلاتی). قم: سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه.
- رشیدرضا، محمد (۱۴۰۴ق). *تفسیر المنار*، بیروت: دارالمعرفه.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی، همایی، غلامعلی، شیرافکن، حسین، طه، عثمان، اسماعیلی، محسن، ملا کاظمی، محسن، و امینی، محمد (۱۳۸۳ش). *القرآن الکریم* (ترجمه رضایی اصفهانی). قم: مؤسسه تحقیقاتی فرهنگی دارالذکر.
- الزمخشری، محمود (۱۴۰۷ق). *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل*. بیروت: دار الكتاب العربی.
- السبزواری، عبدالاعلی (۱۳۱۳ق). *مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن*. قم: ایران.
- سراج، رضا، خوشنویس، طاهر، و افشاری زنجانی، عبدالرحیم (بی‌تا). *قرآن مجید* (ترجمه رضا سراج). تهران: شرکت سهامی طبع کتاب.
- سورآبادی، عتیق بن محمد (۱۳۶۵ش). *تفسیر سورآبادی* (یحیی مهدوی، مقدمه‌نویس). تهران.
- السیوطی، جلال‌الدین (بی‌تا). *الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور*. بیروت: دارالفکر.
- الشّعراوی، محمد متولی (۱۹۹۱م). *تفسیر الشعراوی*. بیروت: اخبار الیوم. اداره الكتب والمکتبات.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۱ش). *مبانی معناشناسی نوین*. تهران: سمت.
- الشوکانی، محمد بن علی (۱۴۳۰ق). *فتح القدر*، بیروت: دارالکتب العربی.
- صادقی تهرانی، محمد (۱۳۸۸ش). *ترجمان فرقان*. قم: شکرانه.
- صادقی تهرانی، محمد (۱۳۹۳ش). *التفسیر الموضوعی (الفرقان)*. قم: شکرانه.
- الصاوی، احمد (بی‌تا). *حاشیة الصاوی علی الشرح*
- الصغیر. بی‌جا. دارالمعارف.
- صفوی، کورش (۱۳۸۷ش). *درآمدی بر معنی‌شناسی*. تهران: انتشارات سوره مهر.
- صفوی، کورش (۱۳۹۴ش). *معنی‌شناسی کاربردی*. تهران: انتشارات همشهری.
- صفی علی‌شاه، محمدحسن بن محمدباقر (۱۳۷۸ش). *تفسیر قرآن صفی علی‌شاه*. تهران: منوچهری.
- الطبرسی، فضل بن حسن (۱۴۰۸ق). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار المعرفه.
- الطبری، ابن جریر (بی‌تا). *جامع البیان عن تأویل آی القرآن*. مکه المکرمه: دار التریبه و التراث.
- الطوسی، محمد (بی‌تالف). *التبیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار احیاءالتراث العربی.
- الطوسی، محمد (بی‌تاب). *المبسوط*. بیروت: احیاء التراث العربی.
- علمای ماوراء النهر (۱۳۵۶ش). *ترجمه تفسیر طبری* (به تصحیح حبیب یغمایی). تهران: دانشگاه تهران، توس.
- العیاشی، مسعود (۱۳۸۰ق). *کتاب التفسیر*. تهران: مکتبه العلمیه الاسلامیه.
- الغفوری، خالد (۱۳۹۳). تبیین واژه مضار (در باب ارث) در آیه ۱۲ سوره نساء. *مجله قرآن، فقه و حقوق اسلامی*، ۱، ۴۵-۷۱. <https://ensani.ir/fa/article>
- الفخر الرازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ق). *التفسیر الکبیر (مفاتیح‌الغیب)*. بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
- الفراهیدی، الخلیل (بی‌تا). *العين* (به تحقیق مهدی المخزومی و ابراهیم السامرائی). بی‌جا. دار و مکتبه الهلال.
- فولادوند، محمدمهدی (۱۳۷۳ش). *ترجمه قرآن*. تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- القاسم بن سلام الهروی، ابوعبید (۱۹۹۵م). *فضائل القرآن* (به تحقیق مروان العطیه، محسن خرابه و وفاء تقی‌الدین). دمشق: دار ابن کثیر.
- القرطبی، محمد (۱۹۶۴م). *الجامع لأحكام القرآن*. القاهرة: دارالکتب المصریه. ط ۲.

Yusuf Ali, A. (2017). *The Holy Qur'an*. Amazon.

Bibliography

Holy Qur'an

- Ayati, A. (2022). *Translation of the Holy Qur'an*. Tehran: Soroush.
- Ibn Abi Shaybah, A. (1989). *Al-Musannaf fi al-Ahadith wa al-Athar* (Intro. Kamal Yusuf Hawt). Riyadh: Maktabat al-Rushd.
- Ibn al-Jazari, M. (n.d.). *Al-Nashr fi al-Qira'at al-'Ashr*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Ibn Hazm, A. (n.d.). *Al-Muhalla bi al-Athar*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Ibn Faris, A. (1979). *Mu'jam Maqayis al-Lughah* (Ed. 'Abd al-Salam Muhammad Harun). Beirut: Dar al-Fikr.
- Ibn al-Qattan, A. (2003). *Al-Iqna' fi Masā'il al-Ijmā'* (Ed. Hasan Fawzi Sa'idi). n.p.
- Ibn Manzour al-Ifriqi, M. (1993). *Lisan al-'Arab*. Beirut: Dar Sadir.
- Abu Hayyan al-Andalusi, M. (1999). *Al-Bahr al-Muhit fi al-Tafsir*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Abu al-Futouh al-Razi, H. b. 'Ali (1992). *Rawd al-Jinan wa Ruh al-Janan fi Tafsir al-Qur'an* (Ed. M.M. Nasih & M.J. Yahaghi). Mashhad: Astan Quds Razavi, Islamic Research Foundation.
- Asfarayni, A. Shahfur (1996). *Taj al-Tarajim fi Tafsir al-Qur'an lil-Ajam* (Ed. N. Mayil Harawi & A.A. Elahi Khorasani). Tehran: Scientific & Cultural Publishing Co.
- Elahi Qomshei, M. (2001). *The Holy Qur'an (Translation)*. Qom: Fatima al-Zahra.
- Bagheri, M. (2005). *Introduction to Linguistics*. Tehran: Qatreh Publications.
- Al-Balāghī al-Najafī, M. (n.d.). *Ālā' al-Rahmān fi Tafsīr al-Qur'ān*. Qom: Vojdani.

القلمی المشهدی، محمدرضا (۱۴۲۳ق). *کنز الدقائق و بحر الغرائب*. قم: دار الغدير.

الکلینی، محمد (۱۳۸۷ش). *الکافی*. قم: دار الحديث.

مالک بن انس (۱۴۰۶ق). *الموطأ* (به تصحيح محمد فؤاد عبدالباقي). بيروت: دار احیاء التراث العربی.

مجتبوی، جلال الدین (۱۳۷۱). *ترجمه قرآن*. تهران: حکمت.

مدرسی، محمدتقی (۱۴۱۹ق). *من هدی القرآن*. تهران: دار محبی الحسین.

منتار عمر، احمد (۱۳۸۶ش). *معناشناسی* (حسین سیدی، مترجم). مشهد: دانشگاه فردوسی.

منتار عمر، احمد (۱۹۹۱م). *معجم القراءات القرانیة*. تهران: اسوه.

المفید (العُکبری)، محمد بن نعمان (۱۴۱۰ق). *المُفیدة*. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، انتشارات اسلامی.

المقدس الاردبیلی، احمد (بی تا). *زبدۀ البیان*. تهران: المكتبة المرتضوية لإحياء الآثار الجعفرية.

نجفی، روح الله (۱۳۹۴). *کارکرد قرائت ابی بن کعب در ترجیح میان قرائت‌های هفت گانه*. *مجله مطالعات اسلامی: علوم قرآن و حدیث*، ۴۷ (۱ و ۲)، ۱۲۱-۱۳۹. DOI:10.22067/naqhs.v47i1.21828

نجفی، روح الله (۱۳۹۵ش). *کارکرد قرائت عبدالله ابن مسعود در تبیین آیات الاحکام*. *مطالعات اسلامی: علوم قرآن و حدیث*، ۴۸ (۱ و ۲)، ۱۳۹-۱۶۱. DOI:10.22067/naqhs.v48i1.9444

نجفی، محمدبن حسن (۱۴۲۱ق). *جواهر الکلام فی ثوبه الجدید*. قم: مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی.

نسفی، عمر بن محمد (۱۳۷۶ش). *تفسیر نسفی* (به تصحيح عزيزالله جوینی). تهران: سروش.

نوری، حسین (۱۳۹۵). *واکاوی مفهوم کلاله در آیات و روایات*. *پژوهش‌های فقهی*، ۱۲ (۲)، ۳۸۹-۴۱۴. DOI:10.22059/jorr.2016.58992

Pickthall, M. (2023). *The Glorious Qur'an* Paperback. Amazon.

- Al-Sha'rawi, M. M. (1991). *Tafsir al-Sha'rawi*. Beirut: Akhbar al-Youm, Department of Books & Libraries.
- Sho'airi, H. R. (2012). *Foundations of Modern Semantics*. Tehran: SAMT.
- Al-Shawkani, M. b. 'Ali (2009). *Fath al-Qadir*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi.
- Sadeqi Tehrani, M. (2009). *Tarjoman-e Furqan*. Qom: Shokraneh.
- Sadeqi Tehrani, M. (2014). *Thematic Tafsir (al-Furqan)*. Qom: Shokraneh.
- Al-Sawi, A. (n.d.). *Hashiyat al-Sawi 'ala al-Sharh al-Saghir*. n.p.: Dar al-Ma'arif.
- Safavi, K. (2008). *Introduction to Semantics*. Tehran: Sureh Mehr.
- Safavi, K. (2015). *Applied Semantics*. Tehran: Hamshahri.
- Safi 'Ali Shah, M. H. b. M. B. (1999). *Tafsir Qur'an of Safi 'Ali Shah*. Tehran: Manouchehri.
- Al-Tabarsi, F. b. H. (1987). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Ma'rifah.
- Al-Tabari, M. b. J. (n.d.). *Jami' al-Bayan 'an Ta'wil Ay al-Qur'an*. Mecca: Dar al-Tarbiyah wa al-Turath.
- Al-Tousi, M. (n.d.). *Al-Tibyan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.
- Al-Tousi, M. (n.d.). *Al-Mabsout*. Beirut: Ihya' al-Turath al-'Arabi.
- Scholars of Transoxiana (1977). *Translation of Tafsir al-Tabari* (Ed. H. Yaghmaei). Tehran: University of Tehran, Toos Press.
- Al-'Ayyashi, M. (1961). *Kitab al-Tafsir*. Tehran: Islamic Scientific Library.
- Ghafoori, K. (2014). *Explaining the Term "Mudarir" in Quran 4:12*. Qur'an, Fiqh and Islamic Law Journal, 1, 45–71. <https://ensani.ir/fa/article>
- Al-Razi, Fakhr al-Din (2000). *Tafsir al-Kabir (Mafatih al-Ghayb)*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.
- Al-Farahidi, K. (n.d.). *Al-'Ayn* (Ed. M. al-Makhzumi & I. al-Samarrai). n.p.: Dar wa Maktabat al-Hilal.
- Al-Bayhaqi, A. b. A. (2001). *Ma'rifat al-Sunan wa al-Athar* (Ed. Abdul-Muti Amin Qal'aji). Damascus: Dar Qutaiba.
- Palmer, F. R. (1995). *Semantics: A New View* (Trans. K. Safavi). Tehran: Maad Books.
- Al-Jassas, A. b. 'Ali (1994). *Ahkam al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Al-Hurr al-'Amili, M. (1989). *Wasā'il al-Shi'ah*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-'Arabi.
- Al-Darimi, A. (1991). *Sunan al-Darimi* (Ed. H. al-Darani). KSA: Dar al-Mughni.
- Al-Dani, U. b. Sa'id (2015). *Al-Taysir fi al-Qira'at al-Sab'* (Ed. K. H. S. al-Shaghдали). Riyadh: Dar al-Andalus.
- Dehkhoda, A., Shahidi, J., & Mo'in, M. (1994). *Dehkhoda Dictionary*. Tehran: Rozaneh.
- Dehlavi, S. W. (2006). *Fath al-Rahman: Qur'an Translation* (Ed. M. Ansari). Tehran: n.p.
- Rasouli Mahallati, H. (2009). *The Holy Qur'an (Translation)*. Qom: Osveh Publications, Endowments & Charity Org.
- Rashid Rida, M. (1984). *Tafsir al-Manar*. Beirut: Dar al-Ma'rifah.
- Rezaei Esfahani, M. A. et al. (2004). *The Holy Qur'an (Translation)*. Qom: Dar al-Dhikr Cultural Institute.
- Al-Zamakhshari, M. (1987). *Al-Kashshaf*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi.
- Al-Sabzawari, A. A. (1895). *Mawahib al-Rahman*. Qom: Iran.
- Seraj, R., Khoshnevis, T., & Afshari Zanjani, A. (n.d.). *The Holy Qur'an (Translation)*. Tehran: Kitab Publishing Co.
- Surabadi, A. b. M. (1986). *Tafsir Surabadi* (Intro. Y. Mahdavi). Tehran: n.p.
- Al-Suyouti, J. (n.d.). *Al-Durr al-Manthour fi al-Tafsir bi al-Ma'thour*. Beirut: Dar al-Fikr.

- Al-Nasafi, 'U. b. M. (1997). *Tafsir al-Nasafi* (Ed. A. Juvayni). Tehran: Soroush.
- Noori, H. (2016). *Analyzing the Concept of Kalalah in Qur'an and Hadith*. Fiqh Research Journal, 12(2), 389–414. DOI:10.22059/jorr.2016.58992
- Pickthall, M. (2023). *The Glorious Qur'an* Paperback. Amazon.
- Yousuf Ali, A. (2017). *The Holy Qur'an*. Amazon.
- Fouladvand, M. M. (1994). *Qur'an Translation*. Tehran: Islamic History and Thought Studies Office.
- Al-Harawi, Abu 'Ubayd (1995). *Fada'il al-Qur'an* (Ed. M. al-'Atiyyah, M. Kharabah, & W. Taqi al-Din). Damascus: Dar Ibn Kathir.
- Al-Qurtubi, M. (1964). *Al-Jami' li Ahkam al-Qur'an*. Cairo: Dar al-Kutub al-Misriyyah.
- Al-Qummi al-Mashhadi, M. R. (2002). *Kanz al-Daqa'iq wa Bahr al-Ghara'ib*. Qom: Dar al-Ghadir.
- Al-Kulayni, M. (2008). *Al-Kafi*. Qom: Dar al-Hadith.
- Malik b. Anas (1986). *Al-Muwatta'* (Ed. M. F. 'Abd al-Baqi). Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.
- Mojtabavi, J. (1992). *Qur'an Translation*. Tehran: Hikmat.
- Modarresi, M. T. (1998). *Min Huda al-Qur'an*. Tehran: Dar Muhibbi al-Husayn.
- Mukhtar Omar, A. (2007). *Semantics* (Trans. H. Seyyedi). Mashhad: Ferdowsi University Press.
- Mukhtar Omar, A. (1991). *Mu'jam al-Qira'at al-Qur'aniyyah*. Tehran: Osveh.
- Al-Mufid (al-'Ukbari), M. b. Nu'man (1990). *Al-Muqni'ah*. Qom: Islamic Publications of Seminary Teachers.
- Muqaddas Ardabili, A. (n.d.). *Zubdat al-Bayan*. Tehran: Al-Murtadha Library.
- Najafi, R. (2015). *The Role of Ubayy b. Ka'b's Reading in Preferring Among the Seven Readings*. Journal of Qur'anic and Hadith Studies, 47(1–2), 121–139. DOI:10.22067/naqhs.v47i1.21828
- Najafi, R. (2016). *The Role of Ibn Mas'oud's Reading in Explaining Qur'anic Rulings*. Qur'anic and Hadith Studies, 48(1–2), 139–161. DOI:10.22067/naqhs.v48i1.9444
- Najafi, M. b. H. (2000). *Jawahir al-Kalam (New Edition)*. Qom: Islamic Jurisprudence Encyclopedia Institute.

